

ГІМНАСТИЧНО-СПОРТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «СОКІЛ» НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Сокіл прагне виховати здорове тілом і душою молоде покоління **Української нації**

Десять заповідей українського «Сокола» [1]

Резюме. У статті досліджено гімнастично-спортивну діяльність сокільського руху в Галичині та Буковині наприкінці XIX – на початку XX століття. Встановлено, що товариство «Сокіл» було патріотичною організацією, яка засобами фізичного виховання сприяла всебічному розвитку особистості, формуванню громадянської позиції та патріотизму. Досліджено основні завдання руху: розвиток фізичних якостей, зміцнення здоров'я, формування морально-вольових рис, створення матеріальної та методичної бази, підготовка вчителів і спортивних інструкторів. Розглянуто засоби виховання, серед яких руханка, народні й спортивні ігри, флешмоби, гігієнічна робота. Встановлено, що впровадження народних ігор сприяло збереженню традиційної системи фізичного виховання та дало змогу розвивати її на науковій основі. Визначено вплив сокільського руху на поширення фізичної культури серед молоді, що сприяло зростанню мережі осередків. Доведено, що товариство «Сокіл» стало невіддільною частиною українського фізкультурно-спортивного руху, а руханка – його ключовим елементом.

Ключові слова: гімнастично-спортивне товариство, руханка, фізкультурно-спортивний рух, Галичина, Буковина.

Objective. To analyze the gymnastic and sports activities of the Sokol movement in Galicia and Bukovina in the late 19th and early 20th centuries, and to identify its place in the physical culture and sports movement of that time. **Research method.** Theoretical analysis and generalization of scientific and methodological literature. **Results.** By the nature of its activities, the society was a patriotic organization that, through physical education, sought to comprehensively develop the personality, form its civic position and sense of patriotism. To achieve its goal, the society solved such tasks as: developing physical qualities, forming discipline, moral and volitional qualities, strengthening the health of participants, creating a methodological and material base, training teachers and sports instructors. In its activities, «Sokol» relied on the principles of harmonious development of the personality, forming a healthy lifestyle, combining various methods and means, covering representatives of different age groups, as well as a connection with labour and defence practice. The means of physical education were physical exercises, sports and folk games. Forms of organizing classes included motor skills classes, sports training, flash mobs and health and hygiene work. Teaching methods included verbal, visual, game and competitive approaches. The Sokil movement contributed to the spread of physical education among youth, which was reflected in the growth of the number of centres and the increase in the number of young Sokols. The Sokil movement contributed to the spread of physical education among youth, which was reflected in the growth of the number of centres and the increase in the number of young Sokols. **Conclusions.** At the end of the 19th century, physical culture was at the stage of its formation. The Sokil Gymnastics and Sports Society played a leading role in the development of the physical culture and sports movement in Western Ukrainian lands, introducing general physical education, sports and applied activities. The rukhanka became the central element of physical activity. Sokil popularized physical culture and sports among Ukrainian youth, introducing folk games, and ensured the continuity of the national system of physical education.

Keywords: gymnastic and sports society, rukhanka, physical culture and sports movement, Galicia, Bukovina.

Постановка проблеми й аналіз результатів останніх досліджень. Фізичне виховання до сьогодні залишається вагомим елементом суспільного розвитку, адже сучасні виклики – зокрема малорухливий спосіб життя, проблеми пов'язані зі збереженням здоров'я, запит на фізично розвинених, вольових та вмотивованих захисників в контексті екзистенційного протистояння України з росією – вимагають комплексного підходу до популяризації спорту й фізичної активності. Розвиток фізкультурного руху наприкінці XIX – на початку XX ст. у західноукраїнських землях став продовженням загальноєвропейської тенденції [2]. Характерними рисами цього явища були: формування національних гімнастичних систем, введення фізичного виховання в школі на основі гімнастики, відновлення олімпійського руху, створення різного роду спортивних спільнот, які впроваджували організовані форми занять фізичною активністю та спортом у вільний від занять або роботи час. Ці процеси мали революційний вплив на фізичне виховання дітей, підлітків та молоді з Галичини та Буковини в означений період.

Мета дослідження – аналіз гімнастично-спортивної діяльності сокільського руху в Галичині та Буковині наприкінці XIX – на початку XX століття, виявлення його місця у тогочасному фізкультурно-спортивному русі.

Методи й організація дослідження. Аналіз і узагальнення науково-методичної літератури та джерел дозволив визначити рівень наукової розробки проблеми. Історико-педагогічний аналіз дозволив сформулювати та обґрунтувати власну гіпотезу щодо ролі та місця гімнастично-спортивного товариства у формування системи фізичної культури та спорту на етапі її становлення.

У часи незалежної української держави тема набула міждисциплінарного статусу, перебуваючи у дискурсі істориків, педагогів та фахівців з фізичної культури та спорту. Становленню та розвитку сокільського руху присвячені монографії О. Вацеби та Б. Трофим'яка, які висвітлюють різні аспекти функціонування товариства. Зокрема, автори аналізують його руханкову (гімнастичну), протипожежну та культурно-освітню діяльність. Дослідники підкреслюють значення сокільських організацій для всестороннього виховання особистості [3, 4, 5.]. Дослідження процесу фізичного виховання молоді наприкінці XIX – на початку XX століття, проведене Я. Боднаром, охоплює аналіз теоретичних та методичних засад цього процесу та вивчає вплив різних громадських організацій, зокрема товариства «Сокіл», на формування системи тіловиховання [6]. На основі аналізу діяльності громадських товариств Буковини другої половини XIX – початку XX ст. обґрунтовує особливості розвитку фізичного виховання дітей і молоді Ю. Тумак [7, 8]. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського, Степана Гайдучка, Петра й Тараса Франків постає в центрі уваги наукових інтересів А. Сиви [9, 10, 11]. Гімнастично-спортивна та протипожежна діяльність українського сокілства стала предметом дисертаційного дослідження Є. Папенка [12]. Регіональний компонент розвитку сокільського руху розглядається в публікаціях А. Королька [13, 14].

Таким чином, наукова література з теми охоплює широкий спектр питань, але недостатньо висвітлює місце гімнастично-спортивного руху у формуванні уявлення про становлення та розвиток фізичної культури в Україні.

Результати і дискусія. Аналізуючи спогади колишніх соколів, можна зробити висновок, що фізична культура на західноукраїнських землях в другій половині XIX ст. як соціальне явище не мала широкого визнання й розвивалася повільно, обмежуючись шкільним фізичним вихованням, тоді як суспільство загалом виявляло байдужість, і лише невелика група ентузіастів сокільського руху намагалася змінити ситуацію [15].

На українських землях «Сокільство» з'явилося як польський фізкультурний осередок. Статут товариства передбачав: «...Виховання духу взаємодопомоги серед членів..., послуху і карності через проведення спортивних занять, влаштування публічних свят і заходів» [16, с. 68]. Напрямами діяльності та формами роботи польського товариства були: організація та проведення тренувальної та змагальної діяльності, заснування гімнастичної школи: тренування, змагання, практичні перегляди, туристичні походи, велопробіги, показові виступи; організація спортивно-масових та культурних заходів: прогулянок, парадів, свят, спортивних та танцювальних вечорів, створення умов та організація відпочинку і оздоровлення в літньому таборі: ранкова гімнастика, загартувальні процедури, ігри і забави, командні ігри, лекції, читання, концерти [8, с. 102]. В 1867 р. у Львові було сформовано перший осередок товариства. У 1894 р. функціонувало 46 польських сокільських товариств, а за два роки їх налічувалося уже 70 [12, с. 79]. На 1909 р. у семи округах Західної України існувало 150 польських товариств, чисельність яких становила 20 тис. членів [4, с. 72]. З відкриттям українського «Сокола» польський та український рухи існували паралельно, здійснюючи фізичне виховання молоді.

З початку своєї діяльності українське товариство мало назву «Пожежне товариство «Сокіл», з 1908 р. – «Гімнастично-пожежне товариство «Сокіл», що підкреслює зростання ролі тіловиховного напрямку над прикладним. Найпотужніший сокільський осередок у Львові, був заснований у 1894 р. Український науковець А. Сова вважає початком цілеспрямованого поширення українського сокільського руху серед українців у Галичині саме установчі загальні збори львівського гімнастичного товариства «Сокіл», які відбулися 11 лютого 1894 року у Львові. Через те, що на них було визначено основні напрями діяльності, розроблено план роботи та обрано керівництво організації [9, с. 175].

Українське товариство «Сокіл» наслідувало польський і чеський сокільські рухи і ставило перед собою головне завдання – фізичне і національне виховання. Аналізуючи завдання фізичного виховання у контексті сокільського руху, можна виділити дві основні групи: специфічні, які безпосередньо стосувались фізичного розвитку та загальнопедагогічні, що були пов'язані з формуванням особистості через фізичну культуру.

Основна мета специфічних завдань фізичного виховання полягала у всебічному розвитку фізичних якостей, удосконаленні тілобудови, зміцненні здоров'я та збереженні його на довгі роки. Як зазначав І. Боберський: «Руханка потрібна для всіх українців, чи вони працюють вдома, чи поза домом, при плузі, чи при машині, при книжці чи в торгівлі. Коли тіло нездорове, не гнучке, не швидке, не витривале, ніякої роботи не можна зробити так, щоб вона приносила користь. Тільки здорові й сильні люди можуть добре працювати [17, с. 10-11]. У першому пункті Уставу гімнастичного товариства «Сокіл» у Львові (1892–1929) зазначалося, що головною метою товариства є: «виобразувати членів в гімнастиці

через спільні вправи, спільні прогульки та відчити. В т-ві уряджуються також вправи сторожі пожежної, стріляння до цілі, їзда на коні, їзда на скороходах (велосипедах), плавання, веслування, фехтування, співи й музика. Для оживлення духа т-ва служать відчити і розправи о річах гімнастичних, як також товариські забави, гімнастичні продукції на боєвищах і аматорські представлення» [18, с. 9-10].

Фізичне виховання у сокільському русі мало не лише спортивно-оздоровчий характер, а й було потужним засобом формування громадянської зрілості, моральності та патріотизму. Саме це загально педагогічне завдання було головним на думку української дослідницької спільноти. «Мета Сокільства – одиниці й суспільства, – зазначав Б. Трофим'як. – Сокільство корисне Батьківщині і Нації, об'єднує у своїх рядах цілий народ, організовує його, привчаючи дисципліні, плекає в народі як провідну, вказівну ідею, а не культ особи. Одиниця – ніщо» [5, с. 117]. Формування особистості через фізичне виховання передбачало розвиток важливих морально-вольових якостей. Розвитку дисципліни та відповідальності сприяли спільні тренування, «руханкові виступи», які виховували організованість та здатність діяти в команді. Патріотичне виховання забезпечувалося через фізичну підготовку, яка розглядалась як основа для подальшої готовності до захисту рідної землі. Гартуванню волі сприяли регулярні заняття фізичною культурою, які привчали долати труднощі та підтримувати психологічну стійкість.

Необхідно зазначити, що загальнофізична підготовка була потрібна для участі молодих людей у протипожежних та мілітарних заходах. Товариство «Сокіл» організовувало селян для боротьби з пожежами, воно залучало молодь до гімнастично-руханкових вправ, розвиваючи спритність, рішучість і сміливість та фізично загартовуючи їх – усе це було вкрай важливе під час гасіння пожеж [19, с. 218]. Ці практичні дії свідчать про те, що фізична підготовка мала практичне застосування у сфері громадської безпеки для захисту населення.

Таким чином, сокільське виховання було спрямоване на гармонійний розвиток фізичних і моральних якостей особистості, на зміцнення здоров'я та фізичну підготовленість до мілітарної та протипожежної діяльності через активну участь його членів у спортивних, культурних та освітніх заходах.

Я. Боднар доводить, що сокільське виховання ґрунтувалося на низці ключових принципів, що визначали основні засади української системи фізичного розвитку: відповідність природним потребам людини; формування здорового способу життя; поєднання різноманітних методів і засобів; охоплення представників різних вікових груп [6, с. 64]. Ми вважаємо необхідним додати до цієї логічної схеми принцип зв'язку з трудовою та оборонною практикою.

Загальнопедагогічні та специфічні завдання сокільського руху реалізовувалися через різні напрями діяльності товариства: гімнастику (руханку), спорт, культурницьку та прикладну діяльність. Відповідно були сокільські пожежні руханкові, спортові, стрілецькі та інші товариства або секції. Основним компонентом була саме гімнастика, адже вона заклала фундамент ідеології сокільського руху.

Слово «руханка» вживалось як синонім до руханково-гімнастичних вправ і мало універсальний характер. Іван Боберський трактував руханку максимально широко, включаючи до її змісту всі тілесні вправи незалежно від способу чи засобів їх виконання, що свідчить про універсальність руханки як засіб фізичного розвитку: «Під словом «руховик» розуміти треба людей, що плекають руханку, однак розумію під руханкою всі тілесні вправи без різниці в який спосіб, якими приладами їх виконується. Змаг – це є лише часть руханки, ігри – часть руханки, порух – часть руханки, приладові вправи – часть руханки, впоряд – часть руханки» [6, с. 80]. Паралельно руханка трактувалась як заняття гімнастикою, основою якої є рухова активність [11, с. 16].

Теоретико-методологічні погляди фундаторів руху базувалися на кількох ключових принципах: системності вправ і рухів, спрямованих на зміцнення організму та розвиток м'язів (М. Валківський), науково обґрунтованій структурованості фізичних вправ (Я. Благітка), а також їхній адаптації до індивідуального рівня підготовки кожного (Е. Жарський).

Основним засобом фізичного виховання були саме загальнорозвивальні фізичні вправи. Я. Боднар, аналізуючи публікації досліджуваного періоду, резюмує: «...Так формувалась своєрідна галицька система фізичного виховання. Основним засобом у ній були фізичні вправи як головні впливові чинники формування власного тіла і психічних можливостей організму» [6, с. 90].

У своїй праці «Нові шляхи тілесного виховання» Іван Боберський доводив важливість перегляду підходів до фізичного виховання в австрійській шкільній системі. Відповідно до передових європейських ідей, він наголошував на необхідності поєднання гімнастики, спорту та рухових ігор як ефективних засобів всебічного розвитку молоді [20].

Його ідеї з впровадження нових засобів фізичного виховання знайшли своє практичне втілення й в сокільському русі, який став важливим осередком фізичного виховання української молоді. Взавши за основу чеську сокільську гімнастику, діячі українського сокільського руху збагатили фізичне виховання новими елементами, поєднавши руханку з елементами спорту, масовими виступами, іграми, що сприяло подальшому розвитку фізичної культури та залученню молоді до активного способу життя.

Основною метою «Сокола» було навчання гімнастичних вправ, які поділялись на чотири групи. Перша група включала вправи з приладами, такими як перекладина, булави, хустини та макети зброї для

юнаків. Друга група охоплювала вправи без використання приладів. Третя група зосереджувалася на групових заняттях, зокрема акробатиці та створенні пірамід. Четверта група передбачала бойові вправи, зокрема елементи боротьби та фехтування. Навчання проводилось за певною схемою, кожна частина заняття мала конкретні завдання (початок, завершення, виконання вправ виконання вправ із приладами...). Визму навчання проходило в приміщенні, а в теплу пору року – на відкритому повітрі, що дозволяло використовувати природне середовище як важливий засіб фізичного загартування та виховання.

Молоді люди, активно долучались до організації сокільських свят, виконуючи під час флешмобів різноманітні спортивні та гімнастичні вправи. Найбільш дослідженими є так звані великі «здви́ги», які проводили спільно учасники гімнастично-спортивних організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт». Менше відомо про локальні заходи. Наприклад, наприкінці лютого 1904 р. коломийський «Сокіл» уперше започаткував вечорниці з використанням гімнастичних вправ. Цьому передувала систематична підготовка: «Були закуплені гімнастичні прилади: поруччя, кінь, тягарці, ліски, матрац. Особливо активізувалася в організації пожежогімнастичних вправ молодь: «... найбільше підпирають учителі, всі молоді і гарні, дуже охочі до праці над розвитком Товариства». Вправи регулярно виконували 20 учасників у приміщенні «Народного Дому» і товариства «Родина» [13, с. 30].

Своєрідним прикладом інтеграції гімнастичних та ігрових елементів у систему сокільського виховання стала практика проведення «руханкових вечорів», де учасники грали в народні ігри, зокрема й українські. У передмові до збірки «Рухові забави і ігри» І. Боберський зазначив, що при упорядкуванні збірки він спирався на власний досвід та праці інших авторів, наприклад Guts Muths «Spiele» (гра), Исаевич «Малорусскія игры», П. Ивановъ «Игры крестьянских дѣтей» [21]. Ігри не лише розважали молодь, а й слугували засобом національної самоідентифікації. Цілеспрямоване впровадження українських народних ігор у процес фізичного виховання дітьми фізкультурного руху започаткувало традицію їх організованого використання як одного із засобів розвитку фізичних здібностей в національній системі фізичної освіти. Такий підхід забезпечував спадкоємність, тяглість національної системи фізичного виховання в умовах домінування іноземних впливів у шкільній та позашкільній фізичній освіті в момент її інституалізації. В сучасній літературі підкреслюється роль рухливих ігор як одного із важливих засобів гармонійного фізичного розвитку. Народні ігри сприяють формуванню та вдосконаленню життєво необхідних рухів і всебічному фізичному розвитку та зміцненню здоров'я дитини, а також вихованню позитивних моральних і вольових якостей [22, с. 252].

Питання про засоби, методи та принципи побудови процесу «сокільського» тіловиховання знайшли своє відображення в організаційній, педагогічній та методичній літературі, яку видавав «Сокіл». Зокрема, сокільські календарі 1895, 1897, 1898 років містили докладні інструкції щодо створення та функціонування осередків, надавали практичні рекомендації з проведення гімнастичних вправ. Ці матеріали значно спрощували процес відкриття нових центрів, які формувалися за єдиним структурним принципом, подібним до сучасної системи франшизи, а зв'язки з центральним сокільським керівництвом гарантували місцевим осередкам методичну та організаційну підтримку.

У 1911 році у Львові вийшла друком праця С. Горука «На соколиних крилах: poradnik для «Соколів» і «Січей», яка стала першим ґрунтовним виданням, присвяченим питанням тіловиховання. Часописи «Соколські Вісти» та «Вісти з Запорожжя» висвітлювали діяльність українських спортивних, гімнастичних і військово-стрілецьких товариств «Сокіл» у Галичині. Серед тем публікацій були матеріали, присвячені історії та розвитку фізичного виховання (руханки), а також методичні рекомендації щодо виконання гімнастичних вправ.

Діа́чі сокільського руху активно займалися підготовкою спеціалізованої літератури, присвяченої руханці та окремим спортивним дисциплінам «Їзда на лещатах», «Забави і гри рухові» та ін. Як зазначає О. Вацеба, «Сокіл» був єдиною організацією, яка вела систематизовану роботу, готуючи методичні спортивні видання. За її підрахунками, 60% сокільських видань складала методична література [3, с. 152].

Вже на початку ХХ століття «Сокіл» активно готував фахівців з фізичного виховання. У червні 1901 року Альфред і Леонард Будзиновські заснували «учительський кружок» для підготовки як досвідчених викладачів, так і початківців-інструкторів. До навчання залучали академічну та гімназійну молодь. 1 жовтня 1901 року під керівництвом Івана Боберського розпочалися перші курси вчителів руханки. Викладання здійснювали провідні фахівці, серед яких Т. Сухинський, Ю. Семотюк, В. Шухевич. Серед підготовлених інструкторів були Степан Гайдучок, Петро й Тарас Франки, Євген Любич та інші. Така діяльність сприяла розвитку фізичного виховання, підвищенню кваліфікації педагогів та формуванню системи підготовки інструкторів, зокрема в галузі гімнастики й протипожежної безпеки.

З метою реалізації своєї амбітної мети діячі сокільського руху приділяли значну увагу зміцненню матеріально-технічної бази. До 1914 року Сокіл-Батько збудував у Львові кілька спортивних споруд, що дозволяло українцям без перешкод займатися різними видами рухової активності.

Гімнастично-спортивне товариство відігравало важливу роль у залученні молоді до занять фізичною культурою, що відображалось у зростанні кількості його членів. В 70-х – 80-х рр. ХІХ ст. сокільський рух поширився в Галичині, а на початку ХХ ст. в Буковині. В 1913 році сокільська

організація числила 886 товариств, які гуртували 32 777 членів [23, с. 37]. До 1914 року в Західній Україні нараховувалося 974 сокільських товариства, що відіграли значну роль у розвитку національно-визвольного руху [24, с. 25]. Для порівняння, на 1914 р. в підросійській Україні було 196 осередків та 8000 учасників [25, с. 105]. Основу сокільських організацій складала молодь віком до 30 років.

Період становлення гімнастично-спортивних товариств збігся з процесом інституалізації системи фізичної культури на українських теренах, часом, коли оформлювався вигляд цієї галузі. Гімнастично-спортивні товариства, як громадські організації, паралельно державі взяли на себе організацію рухової активності населення. Така комплексність виходила з мети їхньої діяльності: забезпечення всебічного розвитку молоді через фізичну активність.

Центральне місце серед гімнастично-спортивних організацій належало українському «Соколу». «Головним завданням Соколів було змобілізувати і активізувати українську молодь до громадської праці, а засобом до того були спільні руханкові вправи, спільні прогулки, сокільські пописи, а пізніше і спортові заняття, як плавання, веслування, фехтування, їзда на коні і на ровері, а далі різні спортові гри, включно з копаням м'ячем» – зазначає в своїх спогадах колишній член товариства Андрій Качор [26, с. 191].

Така багатогранна активність цілком відповідає поняттю «тіловиховання», проте не дозволяє співвіднести її до якогось конкретного напрямку. Від початку свого існування гімнастично-спортивні товариства поєднували у своїй діяльності як фізичне виховання, так і спортивну, культурну та прикладну спрямованість. У сучасному науковому дискурсі зберігається певна невизначеність щодо їхньої класифікації, оскільки руханка була центральним засобом фізичного виховання, але водночас товариства опікувалися спортивними секціями та подіями, організовували протипожежну діяльність та мали парамілітарну складову. Така комплексність сформувалась в рамках тогочасних традицій. Степан Гайдучок писав: «Систематичні фіз[ичні] вправи повстали щойно в XIX в[іці], й витворили їх швайцарці, німці, англійці, шведи, данці, чехи, нарешті за почином французів введено наново олімпійські змагання зперед 3.000 років, де тепер можуть мірити свої сили всі народи. Ці сист[емні] вправи завели у себе й українці, відповідно до відносин у поодиноких землях» [27, с. 120]. В українській малій енциклопедії, яка видавалася українською діаспорою «Сокіл» трактується як: «національне руханкове товариство, що відіграло – значну роллю у відродженні слов'янських народів» [28, с. 1796-1798].

У сучасному науковому дискурсі зберігається певна невизначеність щодо його класифікації. Аналізуючи доробок українських науковців І. В. Стражнікова відзначає, що вони «висвітлюють розвиток фізичної культури як складову організаційно-ідеологічного становлення західноукраїнського спортивного руху наприкінці XIX – до кінця 30-х років XX ст., до якого зараховують численні спеціалізовані тіловиховні (спортивні) товариства і клуби з різних видів спорту, а також молодіжні об'єднання, що переслідували широке коло виховних завдань», спортивно-гімнастичні товариства забезпечили перехід від стихійних до організованих форм фізичного виховання, ставши основою позашкільної роботи з молоддю [29].

Історик Андрій Королько приходить до висновку, що за характером своєї діяльності товариство було патріотичною спортивною організацією, яка перебувала під впливом національно-демократичних сил [14]. Андрій Сова чітко розрізняє тіловиховну (руханку) та спортивну діяльність Івана Боберського, засновника львівського руху «Сокіл» [9]. Характеризуючи діяльність Петра та Тараса Франків, відзначає тіловиховну діяльність товариства і підкреслює, що робота братів сприяла практичному впровадженню гімнастики в освітні й громадські інституції [11].

В монографії «Нариси з історії спортивного руху» О. Вацеба розглядає сокілство як провідну ланку українського фізкультурного руху завдяки своєму спортивно-гімнастичному спрямуванню. За допомогою засобів фізичної культури воно пробуджувало національну свідомість серед поневолених народів і сприяло вихованню сильного й здорового покоління [3, с. 17]. Науковці О. Вацеба та Я. Боднар підкреслюють, що початок діяльності товариства «Сокіл» характеризувався двома напрямками: тіловиховним і організаційним. Я. Боднар звертає увагу на те, що діяльність цих товариств була спрямована на фізичне виховання населення [3, 6].

Термін «гімнастично-спортивне виховання» або «гімнастично-спортивна діяльність» використовується Є. Папенком для опису поєднання фізичного виховання та спортивної спрямованості товариства [12, с. 117]. Така робота стала необхідною передумовою для консолідації західноукраїнського населення, а завдяки засобам фізичної культури український народ підготувався до боротьби за українську державність [12, с. 125]. Навчальна література з історії фізичної культури та спорту класифікує сокілство як спортивно-гімнастичний рух [30, 31].

Визнаючи комплексність та різновекторність спрямованості діяльності товариства, ми вважаємо, що центральним компонентом його діяльності була руханка та загальнофізичне виховання його членів. Через те, що більшість членів були залучені до руханки самої по собі або як основи фізичної підготовки для різних видів діяльності (протипожежної, спортивної та парамілітарної), це товариство слід розглядати як гімнастично-спортивну організацію з орієнтацією на фізичне виховання.

Висновки з новим обґрунтуванням подальшого пошуку в цьому напрямі. За результатами проведеного аналізу ми встановили, що наприкінці XIX століття фізична культура як суспільне явище була ще недостатньо розвиненою, а рівень зацікавленості громадськості

залишався низьким, попри наявність фізичного виховання в школах. У цей період відбувався процес інституалізації фізичної культури, а позашкільний тіловиховний рух розвивався поступово.

Провідну роль у цьому процесі на західноукраїнських землях відігравали гімнастично-спортивні товариства, особливо «Сокіл». Його діяльність була спрямована на загальнофізичне виховання, де руханка стала центральним елементом фізичної активності; спортивну діяльність, що включало поширення різних видів спорту серед населення та прикладну діяльність для вирішення мілітарних та протипожежних завдань.

Шляхом інтернаціоналізації ідей сокільська чеська гімнастика спочатку поширилася в польському «Соколі», а згодом стала основою українського сокільського руху.

Гімнастично-спортивна діяльність вирішувала як загальнопедагогічні, так і специфічні завдання, сприяючи фізичному розвитку, патріотичному вихованню та формуванню здорової нації. Завдяки своїй організаційній діяльності «Сокіл» не лише популяризував фізичну культуру, а й створив умови для її масового впровадження.

Важливим досягненням стало введення народних ігор, що забезпечило спадкоємність національної системи фізичного виховання та вперше дозволило використовувати ігри на системній та методично обґрунтованій основі.

Гімнастично-спортивне товариство «Сокіл» виступало частиною фізкультурно-спортивного руху про що свідчать мета, принципи, завдання та напрямки діяльності організації базисним елементом діяльності якого була руханка.

Перспективи подальших досліджень передбачають розширення аналізу гімнастично-спортивної діяльності в межах різних товариств, а також вивчення напрямів оздоровчої діяльності спортивно-гімнастичних організацій як однієї зі складових європейського руху за оздоровлення.

Список використаних джерел

1. Саврук І. З історії сокілства. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 215-217.
2. Дарійчук С. В. Європейські тенденції розвитку фізичного виховання і спорту та їх вплив на мешканців Буковини (II половина XIX – початок XX ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2021. Випуск 9 (140).
3. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в західній Україні. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1997. 232 с.
4. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 рр.). К. : [б.в.], 1997. 419 с.
5. Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). Тернопіль : Економ. думка, 2001. 695 с.
6. Боднар Я. Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця XIX – початку XX століття (до 1939 року): дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 2002. 181 арк.
7. Тумак Ю. І. Фізичне виховання дітей та молоді в громадянських товариствах Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2014. 23 с.
8. Тумак Ю. І. Форми та методи фізичного виховання дітей і молоді у фізкультурно-спортивних товариствах Буковини (друга половина XIX ст.). *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 2014. Вип. 2. С. 98-103.
9. Сова А.О. Суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність Івана Боберського (1873–1947): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І Крип'якевича. Львів, 2020. 551 с.
10. Сова А. Степан Гайдучок – творець та літописець історії українського гімнастично-спортивного руху. URL: <http://photo-lviv.in.ua/stepan-hajduchok-tvorets-ta-litopysets-istoriji-ukrajinskoho-himnastychno-sportovoho-ruhu/> (дата звернення: 18.01.2025).
11. Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський: формування української тіловиховної традиції в академічній гімназії у Львові в першій чверті XX століття. *Новітня доба*. 2014. Вип. 2. С. 16-26.
12. Папенко Є. М. Український сокільський рух у Галичині (1890–1930-ті рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2017. 241 с.
13. Королько А. Сокільський рух на Покутті на початку XX ст.: організаційні осередки та їх практична діяльність. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Випуск. 21. С. 26-37.
14. Королько А. Діяльність українського товариства «Сокіл» на Покутті й Галицькій Гуцульщині: порівняльний аспект (кінець XIX – перша третина XX ст.). *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. Івано-Франківськ : Плай, 2012. Вип. 4. С. 73-90.
15. Жарський Е. Проф. І. Боберський, його роля і значення для української фізичної культури. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 40-44.

16. Гуйванюк М. Р. Січковий рух у Галичині й Буковині (1900–1914). Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 254 с.
17. Боберський І. Українське сокілство. 1894 – 1939. Львів: Сокіл-Батько, 1939. 16 с.
18. Устав гімнастичного товариства «Сокіл» у Львові рр. 1892–1929. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 9-10.
19. Лига В. Сокілський рух у Великому Любіні. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 218-219.
20. Сова А. Іван Боберський про нові шляхи тіловиховання. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ivan-boberskyi-pro-novi-shliakhy-tilovikhovannia/>. (дата звернення: 2.02.2025).
21. Рухові забави і ігри. / Упорядник І. Боберський. 3-тє вид. Нью-Йорк, 1917. Накладом «Січового базару» 72 с.
22. Цьось А. В., Деделюк Н. А. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст. : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 456 с.
23. Гайдучок С. Професор Іван Боберський. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 37-39.
24. Дацюк І. Виникнення українського спортивного товариства «Сокіл» та його діяльність наприкінці XIX – на початку XX ст. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 23-25.
25. Філь С. М., Худолій, О. М., Малка Г. В. Історія фізичної культури: Навчальний посібник Харків «ОВС», 2003. 160 с.
26. А. Качор. Сокіл-Батько у Львові. *Сокіл-Батько. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1895–1995.* / за заг. ред. І. Гургули. Львів. РВО «ОСНОВА». 1996 року. С. 191-194.
27. Гайдучок С. Фізичне виховання. *Українська тіловиховна традиція* / гол. ред. Андрій Сова. Львів, 2022. Вип. 2. С. 120-122.
28. Онацький Є. Сокіл. *Українська мала енциклопедія*. Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦеркви в Аргентині, 1965. Кн. 14: літери Се-Сті. с. 1796-1798.
29. Стражнікова І. В. Вивчення історично-педагогічних аспектів фізичного виховання учнівської молоді в західному регіоні України вітчизняними дослідниками в кінці XX – на початку XXI століття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2015. № 1. С. 8-13.
30. Вербицький В. А. Історія фізичної культури та спорту в Україні : навчальний посібник. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 340 с.
31. Степанюк С., Гречанюк О., Маляренко І., Ткачук В. Історія фізичної культури: навчально-методичний посібник. Херсон: вид-во ПП Вишемирський В. С., 2016. 272 с.

References

1. Savruk I. Z istorii sokilstva. Sokil-Batko. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanckove tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 215-217. Ukrainian.
2. Dariichuk SV. Yevropeiskii tendentsii rozvytku fizychnoho vykhovannia i sportu ta yikh vplyv na meshkantsiv Bukovyny (II pol. XIX – pochatok XX st.). Nauk. chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. 2021;9(140):42-45. Ukrainian. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.9\(140\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.9(140).10).
3. Vatsaba O. Narysy z istorii sportyvnoho rukhu v Zakhidnii Ukraini. Ivano-Frankivsk: Lileia–NV; 1997. Ukrainian.
4. Trofymiak B. Fizychno vykhovannia i sportyvnyi rukh u Zakhidnii Ukraini (z pochatku 30-kh rokiv XIX st. do 1939 rr.). Kyiv: [b.v.]; 1997. Ukrainian.
5. Trofimiak BE. Himnastychno-sportyvni orhanizatsii v natsionalnovyzvolnomu rukhu Halychyny (druha pol. XIX st. – persha pol. XX st.). Ternopil: Ekonom. dumka; 2001. Ukrainian.
6. Bodnar YB. Teoretychni ta metodychni zasady fizychnoho vykhovannia molodi Halychyny kintsia XIX – pochatku XX stolittia (do 1939 roku) [dysertatsiia]. Ternopil: Ternopilskyi derzh. pedahohichniy un-t im. Volodymyra Hnatiuka; 2002. Ukrainian.
7. Tumak YI. Fizychno vykhovannia ditei ta molodi v hromadianskykh tovarystvakh Bukovyny (XIX – pochatok XX st.) [avtoref. dys.]. Ternopil; 2014. Ukrainian.
8. Tumak YI. Formy ta metody fizychnoho vykhovannia ditei i molodi u fizkulturno-sportyvnykh tovarystvakh Bukovyny (druha pol. XIX st.). Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy. 2014;(2):98-103. Ukrainian.
9. Sova AO. Suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvithnio-vykhovna diialnist Ivana Boberskoho (1873–1947) [dysertatsiia]. Lviv: Inst. ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha; 2020. Ukrainian.
10. Sova A. Stepan Haiduchok – tvorets ta litopysets istorii ukrainskoho himnastychno-sportovoho rukhu [Internet]. [tsyatovano 2025 Liut 18]. Dostupno: <http://photo-lviv.in.ua/stepan-hajduchok-tvorets-ta-litopysets-istoriji/>. Ukrainian.

11. Sova A, Tymchak Ya. Ivan Boberskyi: formuvannia ukrainskoi tilovykhovnoi tradytsii v akademichnii himnazii u Lvovi v pershii chverti XX stolittia. Novitnia doba. 2014;(2):16-26. Ukrainian.
12. Papenko YeM. Ukrainskyi sokilskyi rukh u Halychyni (1890–1930-ti rr.) [dysertatsiia]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka; 2017. Ukrainian.
13. Korolko A. Sokilskyi rukh na Pokutti na pochatku XX st.: orhanizatsiini osередky ta yikh praktychna diialnist. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia. 2012;(21):26-37. Ukrainian.
14. Korolko A. Diialnist ukrainskoho tovarystva «Sokil» na Pokutti i Halytskii Hutsulshchyni: porivnialnyi aspekt (kinets XIX – persha tretyna XX st.). Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia. 2012;(4):73-90. Ukrainian.
15. Zharskyi E. Prof. I. Boberskyi, yoho rolia i znachennia dla ukrainskoi fizychnoi kultury. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanke tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 40-44. Ukrainian.
16. Huivaniuk MR. Sichovy rukh u Halychyni i Bukovyni (1900–1914). Chernivtsi: Zelena Bukovyna; 2009. Ukrainian.
17. Boberskyi I. Ukrainske sokilstvo. 1894–1939. Lviv: Sokil-Batko; 1939. Ukrainian.
18. Ustav himnastychnoho tovarystva «Sokil» u Lvovi rr. 1892–1929. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanke tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 9-10. Ukrainian.
19. Liha V. Sokilskyi rukh u Velykomu Liubini. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanke tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 218-219. Ukrainian.
20. Sova A. Ivan Boberskyi pro novi shliakhy tilovykhovannia [Internet]. [tsyatovano 2025 Liut 2]. Dostupno: <https://photo-lviv.in.ua/ivan-boberskyi-pro-novi-shliakhy-tilovykhovannia/> Ukrainian.
21. Boberskyi I, uporiadnyk. Rukhovi zabavy i ihry. 3-tie vyd. Niu-York: Nakladom «Sichovoho bazaru»; 1917. 72 p. Ukrainian.
22. Tsos AV, Dedeliuk NA. Istoriia fizychnoho vykhovannia na terenakh Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX st.: navch. posib. Luts'k: Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky; 2014. Ukrainian.
23. Haiduchok S. Profesor Ivan Boberskyi. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanke tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 37-39. Ukrainian.
24. Datsiuk I. Vynyknennia ukrainskoho sportyvnoho tovarystva «Sokil» ta yoho diialnist naprykintsi XIX – na pochatku XX st. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanke tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 23-25. Ukrainian.
25. Fil SM, Khudolii OM, Malka HV. Istoriia fizychnoi kultury: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: OVS; 2003. Ukrainian.
26. Kachor A. Sokil-Batko u Lvovi. V: Hurguly I, za zag. red. Sportyvno-rukhanke tovarystvo u Lvovi. Almanakh 1895–1995. Lviv: RVO «OSNOVA»; 1996. p. 191-194. Ukrainian.
27. Haiduchok S. Fizyчне vykhovannia. V: Sova A, hol. red. Ukrainska tilovykhovna tradytsiia. Lviv; 2022. Vyp. 2. p. 120-122. Ukrainian.
28. Onatskyi Ye. Sokil. Ukrainska mala entsyklopediia. Buenos-Aires: Nakladom Administratury UAPTs v Argentyni; 1965. Kn. 14. p. 1796-1798. Ukrainian.
29. Strazhnikova IV. Vyvchennia istorychno-pedahohichnykh aspektiv fizychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi v zakhidnomu rehioni Ukrainy. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika. 2015;(1):8-13. Ukrainian.
30. Verbytskyi VA. Istoriia fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini: navchalnyi posibnyk. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly; 2014. Ukrainian.
31. Stepaniuk S, Hrechaniuk O, Maliarenko I, Tkachuk V. Istoriia fizychnoi kultury. Kherson; 2016. Ukrainian.

Цитування на цю статтю:

Салтан НМ. Гімнастично-спортивна діяльність товариства «Сокіл» наприкінці XIX – на початку XX ст. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. 2025 Березень 03; 44: 15-23

Салтан Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Харківська державна академія фізичної культури (Харків, Україна)
e-mail: nataliasaltan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9772-8804>